

Algimantas Valantiejus

Socialinės struktūros samprata

Santrauka. Sociologai retai aptaria socialinės struktūros, vienos pagrindinių disciplinos kategorijų, kilmės ir formavimosi bruožus. Problemiški socialinės struktūros požymiai, lyginamieji aspektai svarstomi ir analizuojami retai. Todėl socialinės struktūros reikšmės palaipsniui praranda „reikšmes“. Darosi neaiški šio, pamatinio, termino vartojimo paskirtis.

Straipsnyje teigiama, kad socialinės struktūros apibrėžimai darosi aiškesni, kai susiejame juos su paradigminiais teoriniais modeliais, kurie remiasi skirtingomis metaforomis kaip strateginėmis mokslinio aiškinimo gairėmis. Šios metaforos („socialinio organizmo“, „socialinio konflikto“, „socialinio tikrovės konstravimo“ ir pan.) yra simboliniai žymenys, padedantys kurti numanomą, giluminį, ontologinį socialinės tikrovės vaizdinį. Kaip tik pastaruoju – abstrakčiu – požiūriu šioji sąvoka yra „architektūrinė“, t.y. teikianti tikrovės supratimo ir aiškinimo schemą.

Skiriamos keturios pagrindinės sociologinio aiškinimo paradigmos (savo ruožtu apimančios skirtingus aiškinimo būdų principus): 1) metodologinio individualizmo, 2) metodologinio holizmo, 3) mikrosociologinė ir 4) eklektinė. Nors tai – tik idealieji tipai, tačiau jie padeda suprasti, kodėl šiomis dienomis socialinės struktūros sąvoka apibrėžiama skirtingai.

Socialinė struktūra kaip *tvarkos* metafora

Šį straipsnį verta pradėti įprasta, t.y. *jau* nekeliančia nusistebėjimo, nuoroda. Sociologai kažkodėl labai retai aptaria *socialinės struktūros* – vienos pagrindinių disciplinos kategorijų – *kilmės* ir *formavimosi* bruožus. Nors žodis *struktūra*, ko gero, yra šnekamo-

sios, o gal ir rašomosios, sociologų kalbos „centre“, tačiau *skirtingi, problemiški* socialinės struktūros požymiai, *lyginamieji* aspektai svarstomi ir analizuojami retai.¹

Šios sąvokos populiarumas, reikia pripažinti, yra tarsi „meškos paslauga“ visiems jos var-

¹ Skirtinos *specialios* (Nadel 1957; Park 1974; Blau 1975; Porpora 1987; López, Scott 2000; López 2003), o taip pat su šia tematika susijusios (Archer 1988; Archer 1989; Archer 1995) studijos. Tačiau „susietumo“ su struktūros tematika laipsnį nustatyti nelengva. Atranką lemia kriterijų parinkimas. Kebliausia šio reikalo pusė yra ta: *plačiaja prasme* socialinės struktūros samprata iš esmės sutampa su *teorinio aiškinimo logika*.

totojams. Paradoksas tas, kad socialinės struktūros *reikšmės* palaipsniui praranda *reikšmes*. Kartais socialinės struktūros terminas nereiškia nieko ir kartu reiškia „viską“. Vartoti šį terminą – tolygu teikti suprantamą ženklą, gestą, nuorodą kitam sociologui ar sociologei. Juk „struktūra“ kalba pati už save (suprask: kalbu sociologine, įprasta, profesine kalba).²

Trūksta aiškesnių, griežtesnių, standartizuotų šio termino apibrėžimų. Skirtingose teorinėse koncepcijose terminas *struktūra* perteikia toli gražu ne tuos pačius dalykus. Darosi neaiški šio, pamatinio, termino vartojimo paskirtis. Neapibrėžtas, o tiksliau, neapibrėžtas *pagal santykį su kitomis tradicijomis*, terminų vartojimas gresia nesusikalbėjimu.

Dar kartą pabrėžtina, kad nesusikalbėjimą lemia ne tiek sąvokos vartojimo skirtumai, kiek skirtumų neįsisąmoninimas.

Santykinė standartizacija galima tik ir tik tada, kai socialinės struktūros samprata nagrinėjama *lyginamuoju* atžvilgiu. Sociologija – ne tik teminiu, bet ir aiškinamuoju požiūriu – yra diferencijuota (teoriškai suskaidyta) disciplina. Jau netgi nuo XVII ir XVIII a. (jeigu pripažinsime, kad Hobbesas, Montesquieu, Rousseau ir kiti socialiniai filosofai pirmieji aiškiai apibrėžė pagrindines sociologijos sąvokas ir tinkamai įvardijo „socialinės tvarkos“, „dualizmo“ tarp visuomenės ir individo problemas) formuojasi *skirtingos* socialinės struktūros vartojimo tradicijos.

Toks „platus“ kriterijus leistų sąrašą plėsti *be pabaigos*: Merton 1957; Blumer 1962; Berger, Luckmann 1999; Goffman 1974... Dar daugiau: šitaip būtų įtraukta *visa* sociologijos istorija, kaip „teorinio aiškinimo logikų“ struktūra. Kadangi konkretus *socialinės struktūros* veikalų sąrašas *visuomet* priklauso nuo pasirinktų atrankos kriterijų, naudinga įtraukti papildomus kriterijus ir aiškiai juos apibrėžti. Šio straipsnio autorius požiūriu, pagrindinis kriterijus – *klasikiniai, originalūs* socialinės struktūros modeliai, kurie gali būti pasitelkiami kaip lyginamasis pagrindas, leidžiantis kritiškai svarstyti šiuolaikinius socialinės struktūros apibrėžimus. Kitas svarbus kriterijus – *skirtingos metaforos*, kuriomis remiantis išplėtojami šie modeliai. Metaforiškos teorinių prielaidų kilmės įsisąmoninimas padeda geriau išvelgti skirtingų aiškinimo būdų privalumus ir trūkumus.

Lietuvoje išleistos kolektyvinės monografijos (Taljūnaitė *et al.* 1999; Matulionis *et al.* 2005) nagrinėja Lietuvos visuomenės socialinės struktūros problemas. Čia taip pat aptariami socialinės struktūros apibrėžimo klausimai, tikslinamos paskiros, ypač *klasės*, sąvokos. Tačiau nuorodų į paradigminius modelius (ir sistemiškos jų kritikos) trūksta. Problemiškas santykis su paradigmniais modeliais teikia analitinį, lyginamąjį pagrindą šiuolaikiniams socialinės struktūros apibrėžimams. Sakykim, įvadiniame skyriuje „Visuomenės struktūravimo principai“ (autorius – Arvydas Matulionis) nurodoma svarbi polemienio pobūdžio perskyra: konstruojant visuomenės socialinę struktūrą skiriamos dvi pagrindinės tradicijos – *vokiečių* ir *anglų–prancūzų* (Matulionis *et al.* 2005; 8). Šią perskyrą, manyčiau, naudinga konceptualiai ir nuosekliai plėtoti, įskaitant ir šios skirties kritiką. Pavyzdžiui, dėl nurodytų priešasčių svarbi vokiečio Karlo Marso *konfliktinė* ir Spencerio *organicistinė* socialinės struktūros koncepcijos, tačiau į kurią dvinarės perskyros pusę įtraukti, tarkim, vokiečio–brito Ralfo Dahrendorfo stratifikacinį modelį, kuris derina įvairių tradicijų komponentus? Vadinasi, apibrėždami sąvokas, turime formuluoti kritinę nuostatą: paskiri apibrėžimai yra „neužbaigti“, jeigu neįtraukiamas kritinis santykis su pagrindiniais – konceptualiu požiūriu – diskusijos dalyviais (klasikais ir jų formuluotais modeliais).

² Tačiau tai nėra „savaiame suprantamas“ ženklas, *tik* sociologinis terminas. Šios sąvokos vartojimo erdvė – plati. Verta dėmesio Johno Parkerio pastaba: „Galima įsivaizduoti, sakykime, biologus, fizinius geografus, plastinius inžinierius, pyragų kepėjus, kurie vartoja šį terminą“ (Parker 2000; 6).

Verta grįžti prie ką tik pasakytų dalykų. Įdomiausias dalykas tas, kad aiškinimai, kaip susidaro struktūros, *labai skiriasi*, tačiau socialinė struktūra laikoma *savaime suprantamu* apibrėžimu. „Struktūros“ terminas neartikuliuotai perimamas iš *vienos* ar *kitos* teorinės koncepcijos. O teorinė koncepcija savo ruožtu laikoma *savaime suprantamu* pasirinkimu (suprask: tiesiog renkuosi tai, ką renkuosi).³

Visa tai skatina ieškoti optimalios išeities: pirmiausia gerokai atidžiau apibrėžti pagrindines sąvokas. O apibrėžimas nėra tik formalus uždavinys. Socialinės struktūros kategorija apima ir *epistemologinius* sandus (hipotezes, modelius, metodus), ir *ontologinius* sandus (prielaidas apie socialinės tikrovės kilmę, analogijas, struktūros vaizdinius). Socialinės struktūros *vaizdinys* (reprezentacija) nurodo, į ką *iš esmės* (t.y. ontologiniu požiūriu) yra panaši socialinių santykių tikrovė.⁴

Nepaisyti šių klausimų (arba, kaip nurodyta 3-ioje išnašoje, svaigintis vienintele vyno rūšimi) – tolygu prarasti sveiką nuovoką. Siūlytina terapija yra ta: įtraukti metodinės

abejonės nuostatą ir klausti, kodėl socialinės struktūros *kilmė* ilgą laiką slepiama (tikriausiai *pikto genijaus*) nuo gana akylų sociologų, kurie ilgai ir metodiškai stebi socialinę aplinką?

Yra keletas priežasčių, kurios, rodos, paliudija, kad šis klausimas formuluojamas visai ne be reikalo. Pirma, sociologai nuo seno vengia stebėti savo veiklos prielaidas (prielaidų „stebėjimas“ – tai itin šiuolaikiškas, pastarųjų dešimtmečių „post“ reiškiny). Todėl *socialinė struktūra* ilgą laiką vartojama kaip duotybė, nekintamas dydis, o struktūrizacijos – struktūros kilmės ir susidarymo – klausimais nėra domimasi (iki tol, kol nepradedama svarstyti struktūros apibrėžimų *problema*).

Antra, socialinės struktūros samprata, iki šiol yra gana miglota kategorija, „slepiama“ metaforiškose formose. O metaforų poveikis sociologinėms koncepcijoms svarstomas retai. Metaforoms, deja, suteiktas „nepageidautino svečio“ statusas. Pasekmės – gana keistos. Kadangi dviejų, itin susijusių, terminų – *sociologijos* ir *socialinės struktūros* (metaforiško profesionalėjančios disciplinos žymens) – ins-

³ Tokio pobūdžio „pasirinkimas“ suplaka *formalius* ir *normatyvinius* teorijos sandus, nes minėtu atveju stinga savirefleksyvaus požiūrio į pasirinktas prielaidas. Galima sakyti ir kitaip: sociologai ilgai skanauja gerą, bet vienintelės rūšies, vyną, pilstomą iš vieno struktūrinės formos butelio, ir juslingai svaiginasi iliuzine, anot žymaus klasiko, *klaidinančios sąmonės* būseną. Tačiau viskam yra savas laikas. Iki soties paskanavus gero vyno pamažu sunyksta iliuzijos, o kartu, deja, atbunka skonio pojūčiai. Ilgai ragaujant vienos rūšies vyną, sunyksta kitų rūšių skonio pojūčiai. *Viena* struktūrinė forma ilgainiui tampa *vienintele*.

⁴ Atkreiptinas dėmesys į filosofinius ir sociologinius *ontologijos* kategorijos skirtumus. *Ontologinių* klausimų gražinimas į sociologiją dažniausiai įvardijamas kaip praktinis „posūkis“, mikrosociologiškai nagrinėjantis socialumo ir materialumo ryšius, praktišką, kūnišką gestų raišką (Schatzki *et al.* 2001). Praktinės sąmonės dėmenys – tai *rutinizacija*, tarkim, *pasitikėjimas* kasdienėse socialinėse situacijose, *ontologinis saugumas* (Giddens 1984). Margaret Archer teigimu, socialinė analizė turi remtis principais, kurie nuosekliai jungtų socialinę ontologiją, aiškinamąją metodologiją ir praktinį socialinį teorizavimą. Dalykas tas, kad pasirinkta socialinė ontologija daro poveikį aiškinimo metodologijai, o pastaroji savo ruožtu daro įtaką praktiniam socialiniam teorizavimui (Archer 1995).

titucionalizacija vyksta vienu ir tuo pačiu metu, tai šis terminas vartojamas vis dažiau ir dažniau. Tačiau paradoksas tas, kad termino vartojimo dažnumas (kiekybinė kategorija) ne tik nepadeda, bet kartais ir trukdo aiškiesniam, reflektivesniam, socialinės struktūros *supratimui* (tai – kokybinė kategorija). Supratimas skaidrėja tada, kai išsiaiškinamas skirtingų metaforų vartojimo poveikis socialinės struktūros apibrėžimams.

Trečia, šio termino vartojimo *skirtumai* ir *prieštaravimai* išryškėja tik tada, kai sociologai (bent jau didelė jų dalis) XX a. pabaigoje pripažįsta, jog sociologija yra *plurialistinė disciplina*. O geras pliuralizmo bičiulis yra reliatyvizmas (arba nuosaikesnė jo forma – reliacionizmas). Reliatyvizmas skatina bent jau palyginti apibrėžimus, nustatyti, kurie jų galbūt yra tinkamesni. Lyginimas verčia atsigręžti į *ištakas*: paradigmines struktūros formuluotes. Dalykas vėlgi „paprastas“: ištakų nagrinėjimas struktūrizuoja mąstymą. Nagrinėti pliuralizmo ištakas – lygu ieškoti koncepcinių, klasifikacinių, lyginamųjų kriterijų.

Ketvirta, aiškėja, kad *socialinės struktūros* problema yra ta pati *socialinės tvarkos* problema, kurią formulavo socialinės filoso-

fijos pradininkai.⁵ Socialinės tvarkos problema yra ne šalutinė, bet *pagrindinė* sociologijos problema. Taigi atsiskleidžia dar vienas paradokso aspektas: „tvarkos“ problema yra ankstesnė už sociologiją (vadovėlinė pastarosios gimimo data – XIX a. vidurys). Šią reflektivią tiesą aiškiai formuluoja žymiausias (dėl šito, aišku, galima diskutuoti) XX a. sociologas Talcottas Parsonsas, kuris XVII a. formuluotą socialinio filosofo Thomas Hobbeso *tvarkos problemą* pavadina *pagrindine sociologijos problema*.⁶

Taigi socialinės struktūros problema giliau išsąmoninama tada, kai ji tampa *pagrindine sociologine problema* (čia nurodyta reikšmė). Tada, kai pripažįstama reflektivi tezę (istoriškai dekonstruojanti sociologijos pagrindus): socialinės struktūros problema yra *sociologijos disciplinos prielaidų* svarstymo problema. Prielaidos – labai svarbi sociologinio *supratimo* ir *aiškinimo* dalis. Jomis grindžiama formalioji aiškinimo struktūra, kurios paskirtis – aiškinti neformalią socialinės tikrovės struktūrą. Kaip tik todėl galima teigti, kad *socialinė struktūra*, kaip viena pagrindinių sociologijos (galbūt netgi plačiau –

⁵ Net visiškai formalus požiūris rodo, kad socialinės struktūros termino vartojimas aiškiai ar numanomai susijęs su sociologine „tvarkos“ problema. Dalykas tas, kad struktūros terminas paprastai žymi *tvarkingus*, t.y. *pasikartojančius* socialinės organizacijos požymius. Tačiau tiek tvarka, tiek pasikartojimas reikalauja atsakyti į klausimą, kaip susidaro šie, iš pirmo žvilgsnio „natūralūs“, reiškiniai. Vadinasi, „tvarka“ yra sociologinė problema.

⁶ „Talcottas Parsonsas klausimą „kaip galima socialinė tvarka“? laikė pagrindine fundamentaliosios socialinės teorijos problema. Savo žymiajame veikale *Socialinio veiksmo struktūra* (Parsons 1968) jis pagrindė savo garsiąją „konvergencijos tezę“, kuri sako, kad visa eilė nepriklausomai vienas nuo kito dirbusių mąstytojų gvildeno tą pačią – socialinės tvarkos – problemą ir ėjo tų pačių išvadų link. Šios problemos iškėlimo nuopelną T. Parsonsas priskyrė Thomasui Hobbes’ui, kuris *Leviatane* nubrėžė perskyrą tarp „gamtinės“ ir „socialinės“ būklės ir iškėlė klausimą, kodėl žmonės, kitaip negu kiti gyvūnai, gyvena „socialinėje būklėje“, yra visuomenės nariai.“ (Norkus 2005; 5)

socialinių mokslų) sąvokų, sudaro disciplinos terminologinį pagrindą.⁷

Konstruojamas *teorinis struktūros vaizdinys* yra intuityviai spėjamo *tikrovės struktūros vaizdinio* „atitikmuo“. Tai – analogija, arba, galima sakyti, *metafora*. Sociologinės metaforos yra intuityvios sociologinės išvalgos, numanomų tikrovės vaizdinių struktūros, o kartu – specialiosios sąvokų formulavimo „laboratorijos“. Čia *atrenkami* (remiantis abstrahavimu) socialinės tikrovės požymiai, kurie tampa supratimo ir aiškinimo prielaidomis.⁸

Metaforiškos išvalgos nuodugnai plėtojamos ir galiausiai tampa sistemiskomis mokslinio aiškinimo formomis, kurias sudaro tarp savęs derinamų, neprieštarinčių sąvokų visumos. Taigi *analogijos*, arba *metaforos*,

yra sociologinės vaizduotės žadinamos išvalgos, kurių pagrindinė paskirtis – teikti *numanomas koncepcines formas*. Istoriskai sociologija renkasi gamtos mokslų metaforas, kurios padeda sukonkretinti esminius samprotavimo *standartus*.⁹

Kiekviena paskira teorinė tradicija pasi-
telkia pamatinės – socialinio organizmo, socialinio konflikto, socialinio konstravimo ir pan. – analogijas. Jos rodo teorinio vaizdinio kilmę: tai, į ką „labiausiai panašios“ *socialinės visumos*, kurių pagrindas, kaip minėta, – pasikartojanti socialinių santykių struktūra.¹⁰

Tiesa, *metaforos* visuomet kėlė nerimą *mokslinei* sociologijos programai. Dalykas tas, kad metaforiškas pažinimas iš pirmo žvilgsnio yra neapibrėžtas, miglotas, numanomas, netikslus, literatūriškas, o ne mokslinis.¹¹

⁷ Aiškiai apibrėžiami, nuosekliai susiejami terminai yra kertiniai teorinio aiškinimo struktūros komponentai. Jų sisteminimas apima ir formalius, ir normatyvinius dėmenis. Pagrindinė *formaliųjų* dėmenų paskirtis – socialinės teorijos komponentų sisteminimas. O *normatyviniai* aspektai reikalauja reflektyvios nuostatos, t.y. išsąmoninto santykio su teorinėmis prielaidomis, įskaitant pagrindines sąvokas. Šiuo atveju svarbu išsąmoninti numanomą, intuityviai postuluojamą santykį tarp „loginio“ (formalaus) ir „realaus“ (tikroviško) vaizdinių, arba dviejų „struktūrų“ – teorinės ir realios.

⁸ Verta nurodyti kai kurias istoriskai svarbias sociologinės vaizduotės išvalgas: „racionali sutartis“, „neracionalus veiksmas“, „bendroji valia“, „kolektyvinė sąmonė“, „socialinis organizmas“, „socialinis konfliktas“, „socialinis tikrovės konstravimas“, „sveiko proto metodai“ ir t.t.

⁹ XIX a. sociologai, tikėdamiesi sparčių mokslinės pažangos rezultatų, renkasi autoritetingus, konceptualiai išplėtotus, tikėtinau efektyvius gamtos mokslų *standartus*. Sociologijos, kaip mokslo, ilgalaikė prielaida – „visuomenės kaip socialinio organizmo“ metafora.

¹⁰ *Pasikartojimas* – tai individualaus ir kolektyvinio pobūdžio socialinės sąveikos, kurios – dėl būdingų kultūros pavyzdžių, taisyklių, normų – įgauna santykišką savarankiškumą. Toks savarankiškumas – tai pagrindas, bazė, socialinio elgesio taisyklės. Anthony Giddensas socialinę struktūrą tinkamai palygina su „statinio“ sijomis: „Šiek tiek netikslu, bet patogu palyginti visuomenės socialinę struktūrą su sijomis, kurios laiko statinį ir neleidžia jam subyrėti.“ (Giddens 2005; 641).

¹¹ Metaforišką pažinimo pagrindą itin neigiamai vertino empirinė modernių laikų pažinimo teorija. Johnas Locke'as pirmoje specialioje knygoje apie pažinimo teoriją (*Esė apie žmogaus intelektą*) rašė apie tai, kokią neigiamą įtaką daro neaiškūs ir migloti vaizdiniai (metaforos), kurių pilnos filosofų galvos ir knygos. Didžiausia bėda, anot jo, yra ta, kad šie vaizdiniai dažnai sudaiktinami, ontologizuojami: „Manau, jog galiu pasakyti bent jau tai, kad pasaulyje kiltų daug mažiau ginčų, jeigu žodžiai būtų laikomi tuo, kas jie yra, – tik mūsų *idėjų* ženklais, o ne pačiais daiktais. Juk kai mes ginčijamės dėl „materijos“ ar kito panašaus termino, iš tiesų ginčijamės tik dėl šiuo garsu išreiškiamos *idėjos* – ar būtent ši *idėja* atitinka ką nors, kas realiai egzistuoja gamtoje, ar ne. Ir jeigu žmonės pasakytų, kokias *idėjas* jie žymi savo žodžiais, ieškant tiesos ar ginant ją nekiltų ir pusės tų neaiškumų ir ginčų, kurie vyksta dabar.“ (Locke 2000; 426).

Sociologai ilgai laikėsi pastarosios nuostatos. Metaforų (įskaitant sunkiai apibrėžiamas, abstrakčias sąvokas ir netgi sociologinio tyrimo programas, ketinančias nustatyti „priežasties–padarinio“ ryšius) ypač vengė įvairios sociologinės pozityvizmo ir neopozityvizmo kryptys. Vis dėlto vadinamasis post–Witgensteino lingvistinis „posūkis“ (plačiau apie tai žr.: Valantiejus 2004; 233–254) lėmė, kad metaforas, tiksliau, jų teikiamas aiškinimo galimybes, vis labiau pradėjo vertinti sociologai (žr.: Rorty 1979; Brown 1977; Brown 1987; Brown 1989; Brown 1990a; Brown 1990b; Brown 1994; Knorr–Cetina 1980; Maasen (*et al.*) 1994; López 2003.).

Metaforos suteikia kalbinę struktūrą, kuria remiantis konstruojamos naujos hipotezės, naujas teorinis žodynas, aprašomas ir išplėtojamas aiškinimo modelis. *Metaforos* samprata padeda suprasti, kad visos žinojimo tiesos yra *retorinės, tekstinės* ir *diskursyvios konvencijos*, kad pagrindinės sociologijos problemos yra ne tik ir ne tiek loginės, kiek *retorinės*.

Skiriamieji socialinės struktūros bruožai

Apibrėžti abstrakčią ir sudėtingą socialinės struktūros sąvoką – nelengva. Todėl terminas siaurinamas, keičiamas kitais (tarkim, *socialinės sistemos, socialinių normų*) terminais. Šis kelias yra vienpusiškas, nes siaurinant nyksta *kompleksiška* sąvokos reikšmė, kurios „pakeisti“ kitomis sąvokomis nepavyksta. Dalykas tas, kad ji glaudžiai susijusi su *ontologinėmis* prielaidomis.

Socialinės struktūros „sąvoka“ žymi ne tik įprastą terminą, bet ir struktūrinį požiūrį į socialinę tikrovę. Struktūra, anot Giddenso, *vienu ir tuo pačiu metu* formuoja tokias ontologines formas, kaip „asmenybė“ ir „visuomenė“ (Giddens 1979; 70). Dar daugiau: struktūros turi vadinamuosius *emerdžentinius* (ontologinius) požymius. Emerdžentiniai, ontologiniai požymiai nusako nuolatinę sąveiką tarp pagrindinių socialinės tikrovės dalių – struktūros ir veiksmo. Struktūros, pasak Margaret Archer, nėra *sudaiktintos* realybės formos. Reikalas tas, kad jas formuoja žmonių veiksmai. Be to, struktūros gali daryti poveikį konkreitiems veiksams tik todėl, kad jų tarpininkas – socialinė sąveika (Archer 2000; 464).

Pripažinus visuomenės, kaip pagrindinio tyrimo objekto, *realumą* (*dalinį realumą* arba *nerealumą*), neišvengiamai tenka rinktis skirtingas metodologines supratimo ir aiškinimo priemones. Sakykim, interpretaciniai (hermeneutiniai, konstrukcionistiniai, fenomenologiniai) požiūriai paprastai vadovaujasi nominalistiniais principais („visuomenė“ yra tik *vardas*, kurio „realumas“ patvirtinamas arba paneigiamas kasdienėse socialinių sąveikų situacijose). O natūralistinis (pozityvistinis, scientistinis) požiūris, kuris visuomenę traktuoja kaip realų reiškinių, linkęs vadovautis gamtotyros metodais, teigiančiais, kad visuomenę ir jos socialinę struktūrą reikia tirti kaip išoriškus gamtos reiškinius.¹²

Apibrėžti socialinės struktūros sąvoką padeda kriterijų pasirinkimas. Pavyzdžiui, José

¹² T.y. „<...> koku mastu visuomenę reikia tirti kaip gamtą?“ (Bhaskar 1998; 3).

Lópezas ir Johnas Scottas tvirtina, kad socialinėje teorijoje ilgą laiką koegzistuoja dvi socialinės struktūros koncepcijos. Tai – 1) institucinės struktūros ir 2) santykio struktūros apibrėžimai. *Institucinės struktūros* idėja grindžiama *kultūros*, arba *normatyviniais*, principais. Šiuos principus sudaro *lūkesčiai*, kuriais vadovaujasi asmenys, įvertindami vienas kito elgesį. Šie lūkesčiai ir lemia socialinių santykių *tęstinumą*. O *santykio struktūros* koncepcija *socialinę struktūrą* traktuoja kaip *socialinių santykių* visumą. Socialiniai santykiai apibūdinami kaip veikiančių asmenų tarpusavio sąveikos – santykio tarp veikėjų, jų veiksmų ir padėčių – modeliai (López, Scott 2000; 3).

Šie kriterijai yra tinkami skiriant struktūros koncepcijas, kurios pabrėžia arba objektyvią, arba subjektyvią puses (sakykim, Durkheimo socialinė tikrovė *sui generis* yra objektyvi, t.y. didžiaja dalimi nepriklausoma nuo konkrečių socialinių santykių situacijų, o Marxo socialinė tikrovė apibūdinama kaip *socialinių santykių visuma*). Vis dėlto šiuos kriterijus verta papildyti 3) makromodelių (jiems priklausytų ir Durkheimo, ir Marxo apibrėžimai) ir 4) mikromodelių (jiems priklausytų Georgo Herberto Meado, simboliinių interakcionistų ir etnometodologų apibrėžimai) kriterijais. Dalykas tas, kad šiuolaikinės socialinės struktūros sampratos linkusios jungti *makro* ir *mikro* modelius (pavyzdys – Anthony Giddenso koncepcija).¹³

Kriterijų nustatymas padeda skirti socialinės struktūros apibrėžimų panašumus ir skirtumus, skatina vengti vienpusiškų požiūrių. Kad ir kokia kebli būtų ši sąvoka, vis dėlto galima nurodyti kai kuriuos svarbius jos požymius. Socialinės struktūros terminas žymi *pasikartojančius* socialinius santykius, kurie sudaro kiekvienos socialinės sistemos (tarkim, *visuomenės*) pagrindą. Pasikartojančios socialinės sąveikos yra žmonių elgesio *gairės*, *taisyklės*, kuriomis daugiau ar mažiau vadovaujasi konkrečios socialinės sistemos nariai.

Socialinės tvarkos, pasikartojimo, norminės elgsenos sampratos skatina atsakyti į esminius klausimus: *kaip visuomenėje kuriamą socialinę tvarką?*; kokie yra *pagrindiniai veiksniai*, leidžiantys pakartotinai kurti, išsaugoti ir plėtoti šios tvarkos pavyzdžius?; koks yra *išorinių*, nuo žmonių mažai priklausančių *socialinių faktų* ir sąmonių, kūrybingų *žmonių veiksmų* tarpusavio santykis, kai kalbame apie socialinės struktūros sampratą?

Taigi *socialinė struktūra* įvardija genealoginio pobūdžio įtampą, kuri atsiranda dėl skirtingų požiūrių į tai, *kaip* susidaro socialinės tvarkos formos, kokie yra organizacinės sandaros sudedamųjų dalių ryšiai, kaip vyksta socialiniai pokyčiai. Socialinę struktūrą sudaro mažiausiai du – realus ir potencialus – lygmenys. Pirmasis lygmuo įvardija esamą (aprašomą) *tvarką, pasikartojimą*, o antrasis – atskleidžia esamos organizacijos *kilmę* ir

¹³ Visa tai reikia apmąstyti: kai poststruktūralizmas ir konstrukcionizmas ištirpdo viską, *kas tvirta*, tuomet atsiveria nauji objektai, su kuriais tenka susidurti, gyventi, dirbti (Pels, Hetherington, Vandenberghe 2002; 13).

potencialių įtampą tarp paskirų socialinės sandaros dalių. Tvarkos modelių įvairovę lemia skirtingi požiūriai į tai, kaip susidaro ir kaip išsaugoma socialinė tvarka.

Iš to, kas pasakyta, darytina svarbi, probleminio pobūdžio išvada: *socialinės struktūros* sąvoka žymi socialinio gyvenimo *tvarką, kartotinumą, organizuotumą*,¹⁴ tačiau svarbesnis klausimas yra *genealoginis: kaip susidaro* tvarka, kartotinumas, organizuotumas? Šio termino probleminę pusę atskleidžia struktūrinių, t.y. tvarkingų ir organizuotų, reiškinių *kilmės* aspektai. Įvairūs sociologai, o taip pat teorinės kryptys, skirtingai aiškina sociologinio dualizmo – *struktūros* ir *veiksmo, visuomenės* ir *individo* tarpusavio santykių – klausimus.

Kokie yra pagrindiniai socialinės struktūros sąvokos vartojimo požymiai ankstyvuoju XIX a. laikotarpiu?

Dvi – socialinio organizmo ir socialinio konflikto – metaforos

XIX a. sociologai *socialinės struktūros* sąvoką įtraukia į besiformuojančių socialinių mokslų žodyną. Šios sąvokos vartojimas atliepia dvi svarbias funkcijas. Pirma, pasitelkiamas idealusis modelis, analogija, „gramatinė metafora“. Antra, ši sąvoka darosi svarbus lyginamosios analizės instrumentais išryškinant savitus ir iki tol mažai tyrinėtus savarankiškos *socialinės* tikrovės – socialinių faktų – požymius.

Skirtinos dvi pagrindinės – *socialinio organizmo* ir *socialinio konflikto* – metaforos,

kurios iki šių dienų yra *sisteminio* sociologinio mąstymo gairės. Abi šios sisteminio aiškinimo formos, žinoma, labai skiriasi (ypač kai jas palyginame viena kitos atžvilgiu). Pirmasis – *socialinio organizmo* – modelis siejamas su Herberto Spencerio ir Augusto Comte'o pavardėmis. Antrąjį – *socialinio konflikto* – suformulavo Karlas Marxas.

Ypač paminėtinas Herbertas Spenceris, kuris labai aiškiai apibrėžė vyraujančio, funkcionalistinio, struktūros modelio požymius. Šis modelis – institucinis (remiantis anksčiau nurodytu kriterijumi) ir holistinis. Institucinė ir holistinė metafora padeda suprasti santykiškai patvarius (egzistuojančius gerokai ilgiau negu paskiri vienetai) socialinės struktūros bruožus. Anot Spencerio, socialinis organizmas ir biologinis organizmas turi bendrus požymius: jiems būdingas bendrasis jų dalių išsidėstymo per visą užimamą plotą panašumas, o kartu ir *struktūros* patvarumas. *Visuomenė yra socialinis organizmas*. Tai – *metafora, biologinio organizmo* analogija.

Tačiau negalima pamiršti, jog tai – *tik analogija*. Organinė struktūros „prigimtis“ nerodo, kad struktūra yra išankstinė sisteminė duotybė. „Organškumas“ – asociacinis reiškinys, sietinas su *aktyvia socialine sąveika tarp individų*. Pastarasis bruožas rodo, kad visi keturi paminėti idealieji tipai (socialinės struktūros skyrimo kriterijai) visada yra „mišrūs“. Netgi nagrinėjant vieną ir tą patį teorinį modelį matyti *kompleksiškos* struktūrinių komponentų derinimo pastangos.

¹⁴ Pavyzdžiui, tiek graikų kilmės žodis *sistema*, tiek lotynų kilmės žodis *struktūra* apibūdina objekto sandarą, taisyklingą išsidėstymą, sujungimą, tvarką, statymą, statybą ir kitas susijusias reikšmes (Kuzavinis 798; 817).

Spenceris analitiškai skaido vadinamąjį *socialinį organizmą*. Nors „socialumas“, „organizuotumas“, „bendruomeniškumas“ yra tariamai akivaizdi, išankstinė tiesa (juk paskiras individas gimsta vienokios ar kitokios formos *bendruomenėje*), tačiau kaip tik čia, „akivaizdume“, glūdi socialinių–struktūrinių reiškinių kilmės problema. Ją perteikia visumos ir dalių *santykis*. Šis santykis yra pagrindinis socialinių mokslų tyrimo dalykas:

„Tačiau kai šis, galima sakyti, truizmas pripažįstamas, negalima paneigti, kad kiekvienoje bendruomenėje yra reiškinių, natūraliai susiformuojančių iš reiškinių, kuriuos turi jos nariai. Tai – būdingi junginiui požymiai, kuriuos lemia vienetų požymiai. Šių dviejų aiškių santykiai sudaro mokslo tyrimo dalyką.“ (Spencer 1885; 52)

Formuluodamas *asociacijos* sampratą Spenceris derina *individualizmo* (vyraujančios XVII–XVIII a. metodologinės idėjos) ir *holizmo* (vyraujančios XIX a. idėjos) koncepcijas. Neabejotinai svarbus pastarasis, holizmo, sandas, kurį anglų sociologijos klasikas perima iš biologijos mokslo vartodamas *funkcijos, integracijos, diferenciacijos, struktūros, socialinės organizacijos, socialinės sistemos, pusiausvyros, koherencijos, evoliucijos* (nors šiandieną pastarojo termino turinys, be abejo, kitoks) sąvokas. *Junginys, sudėtinė visuma, asociacija* (angl. *aggregate*) – čia svarbiausia problemiška sąvoka, kurios reikšmės yra ir statiški, ir dinamiški aspektai (*sudėtinė*

visuma, susidarymas, susirinkimas, susikau-pimas).

Nagrinėjant Spencerio apibrėžimus aiškiai matyti, kad jį labai domina (priešingai negu šių dienų sociologus) socialinės struktūros *kilmės* problema. Tai dar kartą puikiai liudija (jeigu, žinoma, norima suprasti socialinės struktūros problemą), kad originalių, klasikinių struktūros modelių analizė turi būti įtraukiama į šiuolaikines diskusijas. *Kilmė* – tai pagrindinė mokslinė problema. Jeigu, sakykim, Darwinui tai buvo organinių rūšių kilmės, tai Spenceriui – viršorganinių rūšių (socialinių organizacijų) kilmės problema.

Kadangi pagrindinis sociologijos tyrimo dalykas yra socialinės organizacijos, tai svarbiausias metodinis uždavinys yra suprasti, *kaip susidaro* – nuo pačios pradžios iki esamojo raidos laikotarpio – socialiniai institutai, kokie jų sandaros bruožai, sudedamųjų dalių išsidėstymas ir atliekamos funkcijos. Tirti socialines organizacijas (ar jos būtų primityvios, ar, priešingai, sudėtingos) – tolygu atsižvelgti į funkcijas, vaidmenis, kuriuos jos atlieka socialinėje evoliucijoje.

Kintant socialinių institutų *sandarai*, kinta ir *funkcijos*, kurios diferencijuojasi. Sakykim, didėjant socialinių organizacijų apimčiai, sudėtingėjant sandarai, diferencijuojasi įvairios socialinės veiklos funkcijos. Spenceris vadovaujasi šia metodologine nuostata lygindamas *organizmą* ir *visuomenę* (Spencer 1959; 272–3).¹⁵

¹⁵ Būtina pridurti, kad šia metafora rėmėsi ne tik Spenceris, bet ir kiti sociologijos (ir ne tik) klasikais. Spencerio apibrėžti *karinės* ir *industrinės* visuomenių tipai – lyginamojo pobūdžio perskyra (kaip ir Durkheimo *veikale Apie darbo pasidalijimą visuomenėje* įvardijama skirtis tarp *mechaniškojo* ir *organiškojo* solidarumo formų). Pripažindamas analitinę idealijų tipų svarbą, brėždamas karinės ir industrinės visu-

Visuomenė, anot Spencerio, *egzistuoja ilgiau* negu ją sudarančios dalys. Visuomenei „augant“ ji darosi sudėtingesnė, diferencijuota. Atsiranda *funkciniai ryšiai* ir *lanksčios struktūros*, kurios sudaro visumos (*realybės*) egzistavimo prielaidas, reguliuojančias išorines reikmes ir saugančias vidinės raidos principus. Dar daugiau: formuojasi *paskirstymo sistemos*, kurios susieja reguliuojančias ir išsaugančias struktūras.

Visos šios sąvokos rodo, kad plėtojama nauja socialinių mokslų terminologija ir metodologija, vėliau subrandinusi *institucinės analizės* principus. Spencerio apibrėžimai liudija, kad *socialinės visumos*, kaip biologinio organizmo, analogija yra daugiau negu *tik* analogija. Visuomenė nėra *tik vardas*, o *realybė* (angl. *entity*), turinti savarankiškų vidinių – funkcinį ir struktūrinių – požymių. Tai – tarsi „gyvybinė“ socialinio organizmo apytaka.¹⁶

Pasak Spencerio, juo visuomenė homogeniškesnė, nediferencijuota, juo labiau jai stinga individualių bruožų, tuo žemesnis socialinės evoliucijos lygmuo, tuo blogesnės individų laisvės sąlygos ir jų teisių apsauga. Ir, priešingai, industrializacijos ženklų gausėjimas, hierarchinių ir karinių požymių silpnėjimas apibūdina aukštesnes individualios ir

visuomeninės raidos sąlygas. Struktūriškai diferencijuota visuomenė – tai individualių, santykiškai nepriklausomų individų ir jų autonomiškų santykių visuma. Spencerio požiūris – *funkcinis*.

„Evoliucionuojant funkcijų darna darosi glaudesnė. Neišsivysčiusiuose dariniuose – tiek individualiuose, tiek socialiniuose – paskirų dalių sąveika yra minimali, o išsivysčiusiuose abiejų rūšių dariniuose sąveika, leidžianti egzistuoti visumai, formuoja sudedamąsias sąveikas, kurios sudaro galimybę egzistuoti dalims.“ (Spencer 1967; 25)

Karinės ir *industrinės* visuomenės perskyra nėra paprasčiausia pereiga iš „senos“ į „naują“ visuomenę. Spenceriui labiau rūpi sociologiniai (socialinės struktūrizacijos, kooperacijos sąlygų susidarymo), o taip pat politiniai (laisvės sąlygų kūrimo bei išsaugojimo) klausimai.

„Ten, kur vyrauja vienokia ar kitokia struktūra, ji išsiskaido kitoje: pavyzdžiui, ten, kur labiau išplėtotas karinis tipas, darbininkas, paprastai vergas, nėra laisvesnis už kareivį; o ten, kur labiau išplėtotas industrinis tipas, kareivis, remdamasis atitinkamais principais, įgyja tokią padėtį, kaip laisvas darbininkas.“ (Spencer 1896; 603)

Spencerio socialinės struktūros apibrėžimas – kompleksiškas. Jis apima institucinius,

---

menių priešpriešą, Spenceris empiriškai aprašo istorines visuomenes kaip *mišrias visumas*, sudarytas iš skirtingų komponentų. Lygindamas du istorinius – karinės ir industrinės – visuomenių tipus, aprašydamas jų organizacinės sandaros dalių funkcijas, jis kartu formuluoja *socialinės struktūros* apibrėžimus. Nors Spenceris pirmasis aiškiai apibrėžė *socialinių reiškinių* („organizmų“) sandaros požymius, skirdamas socialinių struktūrų tipus, tačiau atrodo, kad organicistinė metafora – universali. Jos ilgaamžiškumą liudija ir ankstyva filosofinė (platoniška) jos kilmė.

¹⁶ Šitaip Spenceris gerokai modifikuoja Hobbeso nominalistinę, filosofinę *socialinės sutarties* koncepciją, derindamas ją su naujais, sociologiniais *holizmo* principais (teoriniu požiūriu, aiškiai suformuluotais XIX a., itin suklestėjus biologijos mokslui).

socialinių santykių, holistinius ir individualistinius požymius. Todėl *funkcijos* sąvoką, kaip pažinimo ir aiškinimo principą, reikėtų skirti nuo vėliau prigijusio *sisteminių reikmių* termino, būdingo pagrindinei XX a. sociologijos kryptčiai – struktūrinio funkcionalizmo teorijai. Pastaruoju požiūriu, analizuoti socialinės organizacijos sandarą – tolygu tirti sisteminės visumos „reikmes“: sistemų ir posistemų prisitaikymą, išteklių paskirstymą, reguliavimo ir mainų funkcijas. Institucinis-sisteminis modelis (atkreiptinas dėmesys, jog dažnai primirštama, kad tai – *tik* visuomenės ir organizmo analogija, o todėl nedera kalbėti apie visišką šių dviejų darinių „atitikimą“) linkęs užgožti *individualybę*, kurios reikmėmis visą gyvenimą nuosekliai rūpinosi Herbertas Spenceris.

Nors *socialinio organizmo* samprata, kurią vartoja sociologijos klasikas, yra gramatinė analogija, kurios prireikia norint tinkamai apibrėžti kompleksinę socialinę struktūrą, tačiau atsiskleidžia metodologinė dilema, susijusi su Spencerio požiūriu į *visuomenės* ir *individo* santykio problemą. Kartais Spenceris apibūdina „visuomenę“ kaip *išvestinį* darinį, susidedantį iš *realių* vienetų, individų, o kitu atveju jis pažymi, jog visuomeninė forma, nors susideda iš diskretiškų, ontologinių individų, vis dėlto nėra paprasčiausias „vardas“; ji turi skiriamuosius *tvarumo, individualumo, konkretumo* požymius. Anot Spencerio, sociologija yra mokslas, kuris tiria *viršorganinius* reiškinius, t.y. kompleksiskus, funkcinius santykius tarp įvairių socialinių institutų. Kadangi Spenceris yra radikalus individualistas, organinės analogijos reikalauja

aiškinti ir tikslinti *visuomenės kaip organizmo* sampratą. Šis *dualistinis* santykis, kuris ryškus Spencerio socialinės struktūros apibrėžimuose, vėliau tampa pagrindine sociologijos problema.

Marxo, kaip ir Spencerio, struktūrinis modelis sudarytas iš abstrakčių, analitinių kategorijų. Socialinės struktūros samprata grindžiama metodologinio *holizmo* prielaidomis. Ši *makrovisuma* skaidoma į analitines dalis, kurių paskirtis – apibrėžti *pasikartojančius* socialinio egzistavimo požymius. Tačiau Marxo formuluojama abstrakčių analitinių kategorijų sistema turi *ontologinį* statusą. Struktūra yra socialinių santykių *visuma*, galima sakyti, savarankiška makrotikrovė, turinti dėsningus požymius. Suprasti socialinę tikrovę – tolygu suprasti ontologinius socialinio egzistavimo *pagrindus*, t.y. *materialiosios istorinės raidos*, ir *subjektyviojo patyrimo* santykį.

Stratifikacinės dalys atskleidžia Marxo formuluojamą *socialinės tvarkos* idėją. Socialinių santykių visuma – tai santykiškai savarankiškų organizacinio gyvenimo formų sąveika, o socialinė struktūra yra šių organizacinių visuomenės dalių *išsidėstymo tvarka*. Ši *tvarka*, kaip minėta, turi *dinamišką* pusę, atskleidžiančią dialektinius, konfliktinius santykius, dvinarę priešpriešą tarp struktūrinių visuomeninio egzistavimo komponentų.

Vidinis istorijos *sąryšis* ir loginė jo *struktūrizacija* yra Marxo mokslinės teorijos pamatas. Supaprastintas istorijos sąryšio modelis, grindžiamas *bazės* (kaip priešasties) ir *antstato* (kaip padarinio) sampratomis, kartais vadinamas struktūriniu determinizmu.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad Marxo analitinės kategorijos sudarytos iš sudėtinių komponentų, kurie atskleidžia *socialinių santykių* svarbą. Sakykim, *ekonominė bazė* („giluminė struktūra“) yra kompleksiška sąvoka, apimanti *socialinius santykius*, kurie sudaro gamybinės žmonių veiklos pagrindą, ir medžiaginius išteklius – gamybines jėgas, įskaitant profesinius gebėjimus, techninius žmonių įgūdžius.

Taigi Karlo Marxo socialinės struktūros samprata – ne mažiau kompleksiška. Ir vis dėlto: jei pagrindinis Spencerio koncepcijos akcentas – instituciniai „socialinio organizmo“ požymiai, tai Marxo – ekonominė socialinių santykių „konflikto“ struktūra. Marxo idėja yra ta, kad ekonomikos organizavimo būdai lemia socialinių grupių interesų ir veiksmo formavimosi sąlygas, susidarant konfliktiškiems santykiams tarp skirtingų grupių. Tai – šiuolaikinių konfliktų teorijų ištakos.¹⁷

Marxo struktūros samprata tiesiogiai susijusi su jo *istorijos teorija*, o pastaroji kyla iš *bendrujų judėjimo formų* vaizdinio, kurį teikia Hegelio dialektikos metodas. Tačiau „He-

gelio dialektika stovi ant galvos. Reikia ją pastatyti ant kojų, kad po mistiniu apvalkalu būtų galima atskleisti racionalųjį grūdą.“ (Marksas 1957; 17)

Hegelio metodologijos pavyzdžiu Karlas Marxas siekia suprasti ir aiškinti faktus ne kaip atskirus ar išoriškus duomenis, bet vėliau atsižvelgdamas į *visumos* dalių integralumą. Be nuorodų į *visumą*, kuri suteikia prasmę paskiroms dalims, negalėtume suprasti, anot Marxo, ir specifinių gamybos santykių tarp individų. O todėl mąstymo tikslas yra „asimiliuoti konkretybę“ ir atkurti realią praktinę veiklą kaip abstrakčių mentalinių kategorijų visumą.

Buržuaziniai ekonomistai, pasak Marxo, nesuprato ekonominių kategorijų istoriškumo. Kategorijos yra tikrųjų – gamybinių – santykių *abstrakcijos*. Kategorijas, abstrakcijas kuria žmonės remdamiesi savo materialine gamyba. Istorinė gamybinių jėgų raida sudaro *ryšį* (vis tiek ar žmonės tai suvokia, ar ne) žmonių istorijoje. Taigi materialiniai santykiai yra visų jų santykių pagrindas (Marksas 1986b; 25).¹⁸

¹⁷ Pakartotina, kad Marxas suformuluoja, kaip ir funkcionalizmo atveju, įtakingą socialinės struktūros modelį, kuris pabrėžia *santykio struktūros* aspektus: „Visuomenės gyvenimas iš esmės yra praktinis. Visas mistrijas, kurios teoriją veda į misticizmą, racionaliai išsprendžia žmogaus praktika ir šios praktikos supratimas.“ (Marksas 1974b; 464) Ir nors jo modelis – holistinis, tačiau orientavimasis į *praktiką* teikia tinkamą pagrindą mikrosociologinių struktūros požymių plėtrai. Jo *socialinė ir istorijos teorijos* formuluojamos kaip griežta, empiriškai grindžiama *mokslinė analizė*, kuri drauge apima radikalų, revoliucinį, praktinį ketinimą *keisti*, o ne tik interpretuoti, tikrovę. Mokslinę Marxo intelektualinės veiklos pusę tinkamai įvardija Herbertas Marcuse, teigdamas, kad Hegelio ir Marxo skirtumą tinkamai perteikia pereiga į *visiškai kitą tiesos tvarką*, atsietą nuo filosofijos: „Matyti, kad visos Marxo teorijos sąvokos yra socialinės ir ekonominės kategorijos, o visos Hegelio socialinės ir ekonominės kategorijos yra filosofinės sąvokos. Netgi ankstyvieji Marxo tekstai nėra filosofiniai. Jie išreiškia filosofijos neigimą, nors tai įgyvendina filosofine kalba.“ (Marcuse 1954; 258)

¹⁸ Iš principo pastaroji paprasta (kai kurių amžininkų nuomone, geniali; ypač anuometinėje Vokietijoje, persmelktoje hėgeliškos Idėjos) tezė plėtojama ir *Kapitale* remiantis ne mažiau abstrakčiomis, negu Marxo kritikuojamų autorių, ekonominėmis kategorijomis. Vėlyvuju laikotarpiu jo metodas – deduktinis, grin-

Marxo istorijos teorija apibrėžia materialinę priežasties–padarinio ryšių schemą, kur „varomoji“ istorinių pokyčių jėga yra vadinamosios *gamybinės jėgos*. Ekonominės *bazės* metafora Marxas perteikia sąveiką tarp nuolat tobulėjančių gamybinių jėgų ir senstančių gamybinių santykių. Ši sąveika, kuri baigiasi klasių kova dėl visuomeninio turto pasiskirstymo, apima viena kitą keičiančias – *būtinias* – istorinės raidos pakopas, visuomenines ekonomines formacijas.

Viena vertus, pakopų tvarka yra nuosekli ir būtina. Kita vertus, pati „istorija“ negali turėti išankstinių „tikslų“. Tikslus iškelia ir siekia įgyvendinti žmonės. Tačiau, nors ir paradoksalu, žmonės juos įgyvendina kaip šalutinius būtinus – nuoseklios – ekonominės raidos padarinius, kurie vadinasi „antstato“ vardu. Istorija lyg ir negali turėti „tikslų“, tačiau loginė jos raida – tikslinga! Kas nustato istorijos tikslingumą? Marxas, marksistai, marksizmo kritikai ar pastarųjų kritikai?

Nedera pamiršti, jog Marxas svarsto esminį santykį tarp visuomeninės raidos ir žmonių laisvės sąlygų. Šį santykį padeda atskleisti *susvetimėjimo* (ypač ekonominio) analizė. Nagrinėdami socialinio determinizmo dilemą, turime atkreipti dėmesį, jog Marxą domina tiek ekonominė, tiek sociologinė *susvetimėjimo*, *socialinių santykių sudaiktinimo* problema.

Kaip tik atsakymas į pastarąjį ir kitus panašaus pobūdžio klausimus skatina neišleisti iš akių *teleologinių* klausimų (dėl išankstinių istorijos raidos „tikslų“). Nors iš pirmo žvilgsnio tai – metafiziniai, abstraktūs, filosofinio pobūdžio klausimai, tačiau čia glūdi ir sociologinio dualizmo dilema, kurios neturėtų išleisti iš akių jokia šiuolaikinė socialinės struktūros koncepcija.

Marxo struktūrinis modelis yra *kompleksiškas*. Deterministiniai šio modelio aspektai išryškėja tik visuminiu, evoliuciniu, istorijos filosofijos atžvilgiu. *Socialinės struktūros* terminu apibūdinamas: ekonominis socialinės organizacijos pagrindas; *materialistiniai* istorijos požymiai, kurių kilmė – gamybinio pobūdžio socialiniai santykiai; organizacinė visuomenės sandara, kuri susideda iš dviejų pagrindinių lygmenų, *bazės* ir *antstato*; analitiškai diferencijuojami papildomi bazės ir antstato *lygmenys*, išsidėstyti *sistemiška* tvarka; *socialinių santykių visumos dalių integralumas*; dinamiškos socialinio konflikto sąlygos ir socialinių pokyčių principai, sietini su dviem struktūriniais lygmenimis – materialiosiomis gamybos jėgomis ir socialiniais gamybos santykiais.

Šie socialinės struktūros požymiai – vertinga Marxo teorinio palikimo dalis. Jie leidžia plačiau panagrinėti tiek ekonominius išteklius, materialiąsias socialinės tvarkos sąly-

---

džiamas abstrakčių sąvokų loginio ryšio įrodymais. Priežastis ta, kad Marxas pagaliau ryžtasi moksliskai įrodyti geležinę istorinės raidos būtinybę: „Savaime suprantama, čia svarbu ne aukštesnis ar žemesnis išsivystymo laipsnis tų visuomeninių antagonizmų, kurie išplaukia iš natūralinių kapitalistinės gamybos dėsnių. Čia svarbu patys tie dėsniai, pačios tos tendencijos, kurios veikia ir reiškiasi su geležiniu būtinumu. Pramoniniu atžvilgiu labiau išsivysčiusi šalis parodo mažiau išsivysčiusiai šaliai tiktai jos pačios ateities vaizdą.“ (Marksas 1957; 4)

gas, tiek politinės valdžios ir apskritai galios išteklius, statuso bei kultūros išteklius, sietinus su socialiniais ritualais ir kitais kolektyvinio pobūdžio komunikaciniais simboliais.

Čia glaustai aptartos dvi – „organizmo“ ir „konflikto“ – socialinės struktūros sampratos turi ir privalumų, ir trūkumų. Abi sampratos savaip sprendžia būdingą sociologinio dualizmo dilemą.

Sociologinis dualizmas

Sociologija analitiškai dalijama į dvi – metodologinio individualizmo ir metodologinio holizmo – tradicijas. Plačiąja prasme *dualizmas* – sociologijos sandaroje giliai išsisknijęs metodologinio pobūdžio reiškiny. Konceptinis dualizmas tarp *struktūros ir veiksmo, visuomenės ir individo, determinizmo (socialinių suvaržymų) ir atsitiktinumo (laisvės)* yra būdingas socialinių teorijų raidos bruožas.

Ankstyvuojų socialinės teorijos laikotarpiu (XVII–XVIII a.) dažniau remiamasi metodologinio individualizmo, o XIX–XX a. – metodologinio holizmo principais. *Individualizmo* kryptys grindžiamos idėja, kad socialinių formų susidarymą *individų sąveika*. Todėl analizės pradžia – individų lygmuo. Holizmo modeliai remiasi *kolektyvinio pobūdžio* analogijomis, pavyzdžiui, *socialinio organizmo* arba *tikrovės sui generis* metaforomis. Teigiama, kad socialinės formos daro lemiamą poveikį individų savivokai ir elgsenai.

Individualizmo kryptys vadovaujasi moderniosios socialinės filosofijos, švietėjiškos mis kritinio proto, pažangos, griežto eks-

perimentinio metodo idėjomis. Galima teigti (tiesa, ši perskyra – labai schemiška), kad XVII–XVIII a. individualizmas yra filosofinė tradicija, o XIX a. holizmas – sociologinė tradicija.

Sociologai (keletą pastarųjų šimtmečių) teigia, jog *visuomenė* logine ir ontologine prasme pirmesnė už individą. *Holizmas* formuojasi kaip kritinis atsakas Švietimo filosofams (Zeitlin 1981; 10). Tiksliau, kritikuojamas filosofinis švietėjų individualizmas, ypač *subjekto ir objekto* priešprieša. Holizmas perteikia *esminį* sociologijos principą: skiriamasis socialinės tikrovės bruožas yra *visumos*, t.y. socialinės organizacijos. Negana to, kaip rodo Auguste Comte'o „pažangos dėsnis“, holizmo metodologijos principai – universalūs, taikytini be išimties visoms sritims. Sociologų netenkina vienpusiški metodologinio individualizmo sprendimai, pernelyg pabrėžiantys racionalių susitarimų dėmenis, tačiau nepaisantys sociologinių faktų: pirmiausia to, kad racionalių žmonių susitarimų ir veiksmų priešastis – socialinė struktūra, kuri, kaip kolektyvinė „nematoma ranka“, leidžia atkurti, išsaugoti arba keisti socialinio veiksmo kryptis.

Holizmo (tiksliau, *organicistinių* metaforų) poveikis sociologijai yra tas, kad *socialinė struktūra* palaiapsniui ontologizuojama (kaip kad metodologinio individualizmo kryptis ontologizuoja *analitinį individą*). *Visumai* teikiama pirmenybė, palyginti su subjektyviojo veiksmo sritimi. Ontologinė prielaida ta, kad postuluojamas kokybinis *visumos* ir jos *dalių* skirtumas.¹⁹

¹⁹ Pastarąjį principą sociologijoje įtvirtina Émile Durkheimas, *Sociologijos metodo taisyklėse* darydamas išvadą: „Socialinius faktus mes laikome daiktais, bet daiktais *socialiniais*“ (Durkheimas 2001; 142). Pagrin-

Šią „ypatingą sociologinę kultūrą“ sociologijos mokslo kritikai vėliau pavadins *sociologizmu*, t.y. kraštutine holizmo forma, kurios paskirtis – tirti makroobjektyvius visumos ir dalies ryšius, atsisiejant nuo psichologinio aiškinimo ir apibrėžiant pastarąjį kaip redukcionistinės analizės būdą.

Pripažinti *dualizmo dilemos* svarbą – tolygu tirti ontologinius ir epistemologinius sociologijos klausimus, svarstyti, kuriais aspektais socialinės tikrovės formos yra *realios*. Ir iš tikrųjų: pagrindinį sociologinio tyrimo dalyką sudaro du esminiai dėmenys – *visuomenė* ir *individas*. Nors tikroji problema yra šių dviejų dėmenų tarpusavio sąveika, tačiau sociologija istoriškai dažniau apibrėžiama ne kaip *individų* tarpusavio santykių, bet kaip *visuomenės* tyrimas. Sociologus pirmiausia domina *kolektyviniai, socialiniai, visuomeniniai* egzistavimo principai. O tai rodo, kad svarbu atsakyti į klausimą, *kaip susidaro* reiškiniai, vadinami *visuomeniniais*?

Ne mažiau svarbu atsakyti į papildomą klausimą: ar „visuomenė“, t.y. pagrindinis tyrimo dalykas, yra *reali*? Tiksliau, kuriais aspektais ji yra *reali*? Arba dar tiksliau: ar visuomenė turi *realius, savarankiškus* požymius (sociologų vadinamus *emerdžentiniais*), kurių neaptiktume paskirų individų lygmenyje? Ar realūs individai sudaro *savarankišką visumą* (socialinę struktūrą), turinčią *realius, ontologinius* požymius? Ar galima teigti, kad visuomenė susideda iš *objektyvių* struktūrų ir *subjektyvių*, individualių veiksmų? Ar objek-

tyvios struktūros yra išankstinė veiksmo sąlyga, ar, priešingai, individų sąveika sukuria santykiškus struktūrinius požymius?

Socialinių mokslų žodynas yra *dualistinis* (ir ontologiniu, ir metodologiniu atžvilgiais). Kadangi analitinė ir interpretacinė veikla reikalauja brėžti *skiriamąsias* ribas, esti daug sudvejintų kategorijų: subjektas ir objektas, protas ir kūnas, dvasia ir materija, kultūra ir gamta, protas ir jausmai, objektyvi realybė ir subjektyvus patyrimas, pozityvistinė metodologija ir interpretacinė metodologija. Dažnu atveju, ypač kai pasitelkiamos aiškinamosios schemas, šios ribos įgyja hierarchinį pobūdį: vienos arba kitos kategorijos šiose schemose laikomos svarbesnėmis, „privilegiuotomis“.

Atkreiptinas dėmesys į *subjekto* ir *objekto*, *tyrėjo* ir *tikrovės* sudvejinimą. Socialinių mokslų objektas yra *socialinė* tikrovė. Žodis *socialinis* įvardija sąveiką. O terminas *sąveika* skatina suprasti, kad, kalbant griežtai, nėra *realaus* subjekto ir objekto. Yra tik *analitinis subjektas* ir *analitinis objektas*. Taigi – pirmiausia dėl socialinių subjekto ir objekto ryšių – visos analitinės kategorijos yra *socialinės* konstrukcijos, įskaitant subjektą ir objektą, individą ir visuomenę, veiksmą ir struktūrą.

Pirmoji kategorija – *socialinis veiksmas* – konkreti, subjektyvi, pažįstama. O antroji – *socialinė struktūra* – yra abstrakti, objektyvi, anonimiška. Pastarieji požymiai lemia, kad socialinės struktūros dažnai sudaiktinamos. Struktūriniai reiškiniai yra gerokai sunkiau

---

dinė holizmo metodologijos problema ta, kad *socialinės visumos* (nuo kurios reikalaujama pradėti analizę) yra abstraktūs terminai, kuriuos reikia tikrinti empiriškai (ar bent jau formuluoti tokį idealų reikalavimą). Stigdamas empirinių nuorodų, holizmas lengvai tampa nekontroliuojama spekuliacija.

apibrėžiami, jie „slepiasi“ už betarpiško patyrimo ir veiksmo srities. Subjektyvus žmonių patyrimas regi tikrovę tarsi „iš vidaus“, o socialinės struktūros yra minties abstrakcijos. Mėginami apibendrinti subjektyvų, t.y. betarpišką, tikrovės patyrimą ir socialinio veiksmo kryptis, susiduriame su *struktūrinėmis ribomis*.

Už šių ribų driekiasi sritis, kurios *betarpiškai* pažinti – negalima. Pažinti struktūrinius reiškinius – tai pagal pasirinktą būdą atrinkti patyrimo faktus, atsisieti, atitolti nuo betarpiškos, savaime suprantamos tikrovės. Tačiau kaip tik čia ir prasideda keblumai. Viena vertus, *socialinė struktūra* (nors ji – abstrakti ir anonimiška) nėra visiškai savarankiška socialinė visuma. Kita vertus, nėra ir visiškai savarankiško *individo*. Tai – analitinė abstrakcija. Tuomet kurios tikrovės formos – *realios*?

Esti dvi socialinių mokslų tradicijos, kurios savo modelius grindžia arba „visuomenės“ (savarankiškos socialinės struktūros), arba „individo“ (savarankiško empirinio prado) sampratomis. Visi sociologai, mėginantys įveikti šią priešpriešą, formuluoja *junglias* sąvokas (tarkim, Pierre Bourdieu – *habitus*, Anthony Giddensas – *struktūrizacijos*, Norbertas Elias – *figūracijos*).²⁰

Viena (individualistinė) tradicija socialinius reiškinius linkusi redukuoti į analitinių individų lygmenį, kita (holistinė) – į socialinių sistemų, arba socialinių struktūrų, lyg-

menį. Tiek viena, tiek kita tradicija aiškina priežasties–padarinio ryšius, siekia įrodyti, kad individų sąveika lemia socialinių formų susidarymą arba, priešingai, kad socialinės formos daro lemiamą poveikį individų saviškai ir elgsenai.

Taigi: ar galima teigti, kad socialiniai reiškiniai *susideda* iš individualių dėmenų, ar, priešingai, socialiniai reiškiniai yra aukštesniojo lygmens, vadinamieji emerđzentiniai, *kokybiškai kitokie* (bet ne mažiau realūs) tikrovės lygmenys? Vienokie ar kitokie atsakymai į šį klausimą formuoja *struktūros*, t.y. tikrovės lygmenų sąryšio, sampratą. Suprasti struktūrinius reiškinius – tolygu suprasti visuminės sistemos ir jos dalių *santykius*. Tačiau pagrindinis keblumas yra tas, kad nei *socialinė struktūra*, nei *individai* nėra visiškai nepriklausomi, pirminiai dydžiai. Pirminis dydis yra *socialinė sąveika*. O tai – dialektinė sąvoka. Šio santykio problemiškas padeda suprasti, kodėl sociologinė analizė paprastai dalijama į dvi paskiras dalis: *makro*, t.y. sisteminę, analizę ir *mikro*, t.y. kasdienio patyrimo, intersubjektyviojo supratimo, analizę.

Santykis tarp *makro* ir *mikro* iki šiol yra kartinė socialinių mokslų mįslė (jos ištakos – ontologinis kartezinis dualizmas tarp dviejų substancijų – *proto* ir *kūno*). Tiesa, sociologai plėtoja veikiau *epistemologinius* dualizmo aspektus, nagrinėdami objektyvių priežasčių (struktūrų) ir subjektyviojo patyrimo

²⁰ Vartodami kiek mažiau slegiančius žodžius, lengviau galime aiškiai ir tiksliai išsakyti tai, ką galime faktiškai stebėti. Būtent taip yra tuo atveju, kai sakoma, kad pavieniai žmonės vieni su kitais sudaro įvairiausių rūšių figūracijas, arba kad visuomenės yra ne kas kita, kaip tarpusavyje priklausomų žmonių figūracijos.“ (Elias 2004; 23)

(motyvų, paskatų, alternatyvių pasirinkimų ir veiksmų) santykį. Vis dėlto ontologinis ir epistemologinis aspektai – glaudžiai susiję. Formaliai aiškinantis objekto ir subjekto santykį tenka atsakyti į klausimus: kas yra *realūs* socialinės tikrovės dydžiai – *makro* ar *mikro* visumos?; kokie pagrindiniai – *materialūs* ar *idealūs* – veiksniai lemia visuomenės raidą?; kokios turi būti pamatinės socialinės analizės prielaidos – *objektyvios struktūros* ar *subjektyvios motyvacijos*? Iš čia kyla svarbi sociologinio dualizmo rūšis, analitinis dalijimas į dvi esmines – *makro* (struktūrinių suvaržymų) ir *mikro* (gyvenamojo pasaulio) – tikroves. Pirmoji – objektyvi, tvarkinga, pasikartojanti, o antroji – subjektyvi, prasminga, intencionali tikrovė.

Galima sakyti, kad objektyvi socialinė struktūra²¹ esti subjektyvių žmonių pasirinkimų bei veiksmų *ištekliai*: pavyzdžiui, esami galios santykiai, ekonominio darbo pasidalijimo formos, simboliniai kultūros pavyzdžiai, rutininė elgsena. *Objektyvios struktūros* ir *subjektyvūs veiksmai* – šiedu socialinės teorijos dėmenys paprastai apibūdinami kaip glaudžiai tarp savęs susiję veiksniai. Ir vis dėlto, kaip rodo sociologijos istorija, paskiri teoretikai teikia pirmenybę *struktūrai*, o kiti – *veiksmui*. Šitaip formuojasi ne tik skirtingos – *metodologinio holizmo* ir *metodologinio individualizmo* – kryptys, bet ir būdingas sociologijos disciplinai *objekto–subjekto* dualizmas.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti papildomą metodologinę išvadą: yra du pagrindiniai – *makro* ir *mikro* – sociologinės analizės lygmenys. Kadangi tiek makro, tiek mikrostruktūrų tyrimai reikalauja skirtingų *teorinių prielaidų, metodologinių principų* ir *metodinių procedūrų*, šiedu lygmenys dalija sociologiją į dvi, pasižyminčias skirtingomis pažinimo galimybėmis, dalis – *makrosociologiją* ir *mikrosociologiją*.

Santykis tarp šių dviejų dalių – itin problemiškas. Konkretaus patyrimo požiūriu, mikroreiškiniai yra realesni už makroreiškinius. Kalbant empiriškai griežtai, netgi neaptiktume *realių* makroreiškinų, kaip „visuomenė“, „tauta“, „valstybė“, „kultūra“, „socialinė klasė“. Realios, rodos, yra tik *mikrosąveikos*: paskiri individai, kurie sąveikauja konkrečiose socialinėse situacijose pasitelkdamė socialinio pobūdžio ženklus, konvencijas, simbolius. Žmonės kasdieną susiduria ne su „makro“, bet mikrotikrove, t.y. betarpiškai pažįstama ir prasmingai konstruojama socialine aplinka. Mikro – tai prasmingas kasdienio patyrimo pasaulis.

O makroreiškiniai – tai *reprezentacijos*, t.y. tyrėjų konstruojamos kategorijos, schemas, apibrėžimai, abstrakcijos. Visos jos mintimi atsisietos nuo konkrečių patyrimo situacijų. Bent jau pažinimo požiūriu, „makrotikrovė“ yra antrinė, teorinė, konvencinė abstrakcija. Tačiau, atidžiau pažvelgus, matyti, kad konkretus empirinis patyrimas visuomet

²¹ *Objektyvūs* socialinės struktūros požymiai atliepia socialinės elgsenos *lūkesčius, taisykles*, kuriomis vadovaujasi socialinių sąveikų dalyviai, formuodami ilgalaikius ar trumpalaikius organizacinius darinius. Socialinės struktūros (pavyzdžiui, ekonominės rinkos, politikos institutai) yra *makromodeliai*, kurie, reikia pripažinti, ilgainiui sudaiktinami.

„verčiamas“ į abstrakčią kalbą (žinoma, apibendrinimo lygmenys – skiriasi). „Vertimas“ – *kai kurių* tipišku empirinių požymių atranka – vyksta nuolatos. Tokia *atranka* sustiprina vienus tikrovės aspektus kartu susilpnindama kitus.

Kadangi socialinė tikrovė skaidoma į dvi kokybiškai skirtingas sritis, pagrindinis tyrėjų uždavinys – teoriškai sujungti šias dvi tikroves. Viena vertus, yra konkretus patyrimas, o, kita vertus, pažinimo ir reprezentavimo būdai, kurie atrinkdami pertvarko konkrečius empirinių situacijų požymius arba kitų tyrėjų, ekspertų, liudytojų, informantų jau interpretuotą medžiagą.

Mikroreiškinis „išversti“ į makrokalbą – sunkus uždavinys. *Visuomenės* ir *individo*, *makro* ir *mikro* santykis yra dialektinė problema, kurios apmąstymas leidžia suprasti, kad makroreiškiniai (dažnai vadinami *socialinėmis struktūromis*) susideda iš mikrosituacijų, kad vartojamos sąvokos sudarytos iš *patyrimo faktų*. Įvairūs apibendrinimo lygmenys susideda iš atrinktų empirinių duomenų. Sociologijos istorija rodo, kad – teoriniu požiūriu – empirinio patyrimo „vertimas“ į abstrakčią kalbą yra iki šiol sudėtingiausia epistemologinė problema.

Išvados

Apibendrinant galima pasakyti, kad *socialinė struktūra* – labai abstrakti, prielaidų lygmens samprata. Tai yra metafora, vaizdinga analogija, palyginimas, numanomas, hipotezinis socialinės tikrovės vaizdinys. Labai sunku apibrėžti universalią socialinės struktūros sampratą, kuri tinkamai apimtų visus

bendruosius požymius. Tačiau galima skirti kai kuriuos dažniau pasikartojančius požymius.

Pirma, socialinės struktūros terminas žymi žmonių elgesio gaires, taisykles, kuriais daugiau ar mažiau vadovaujasi konkrečios socialinės sistemos nariai. Vienos struktūros koncepcijos, kaip įprasta, labiau pabrėžia *normatyvinių*, o kitos – *galios santykių* diskursą. Pirmuoju atveju socialinė struktūra perteikia socializacijos, vertybių ir normų internalizacijos ir pan., o antruoju – galios, jėgos, įtakos, racionalaus susitarimo formų aspektus. Skirtinos keturios idealiosios socialinės struktūros formos, kurios paprastai egzistuoja kaip „mišrūs“ tipai: a) *institucinis*, b) *santykio*, c) *makro*, d) *mikro* socialinės struktūros modeliai.

Antra, struktūros turi vadinamuosius *emerdžentinius* (ontologinius) požymius. Emerdžentiniai, ontologiniai požymiai apibūdina sąveiką tarp pagrindinių socialinės tikrovės dalių – struktūros ir veiksmo. Tokia specifinė visuma (vartojant Durkheimio terminologiją, tikrovė *sui generis*) turi galią *struktūrizuoti* jos komponentų išsidėstymą ir jų tarpusavio ryšius. Tačiau struktūrizacija yra dialektinis procesas: ne tik struktūra formuoja socialinę sąveiką, bet ir socialinė sąveika formuoja struktūrą.

Trečia, *socialinė struktūra* įvardija genealoginio pobūdžio įtampą, kuri atsiranda dėl skirtingų požiūrių į tai, *kaip* susidaro socialinės tvarkos formos, kokie yra organizacinės sandaros sudedamųjų dalių ryšiai, kaip vyksta socialiniai pokyčiai. Kadangi tvarkos *susidarymo* klausimai aiškinami nevienodai, so-

cialinės struktūros terminas – problemiškas. Įvairūs sociologai, o taip pat teorinės kryptys, skirtingai aiškina sociologinio dualizmo – *struktūros* ir *veiksmo*, *visuomenės* ir *individualo* tarpusavio santykių – klausimus.

Jeigu XIX a. sociologai socialinę tikrovę modeliuoja kaip *visuminę* socialinę sritį (pagrindinis tyrimo objektas – „visuomenė“), tai šiuolaikiniai – palaipsniui atsisako *visuminių apibrėžimų*, dažniau tirdami mikrosociologinius *socialinės struktūros* dėmenis. Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad *socialinės tvarkos* problema – kaip sukuriami ir išsaugomi socialiniai ryšiai? – nepraranda svarbos ir šiandieną. Neabejotina, kad socialinės tvarkos problema šiandieną apmaštoma kitokiais, negu klasikiniais, pažinimo būdais. Tačiau atsiranda visiškai naujos socialinės sąveikos formos ir visiškai nauji sąryšiai tarp struktūrinių socialinių reiškinių dėmenų.

Kadangi konkretus teorinis supratimo ir aiškinimo modelis visada esti schemiškas, grindžiamas abstrakcijomis, nuorodomis į „struktūras“, „sistemas“, „funkcijas“, „priežastis“ ir pan., tai svarbu išsaugoti *empirinį pagrindą*, kuris daugiau ar mažiau sunyks-

ta konstruojant „antrinio lygmens“ kategorijas. Neužmirština, kad empirinis pagrindas yra skiriamasis sociologijos požymis.

Socialinė struktūra tampa „problema“ tada, kai įsisažmoninama dualizmo dilema ir pradedama ieškoti kompleksiškesnių *jungties* galimybių. Sociologijos raida atskleidžia būdingą istorinę vertikalę: *esencialistinius* modelius palaipsniui keičia *reliatyvistiniai*. Formuojasi lankstesnės, santykiškesnės, reliatyvistinės (atsižvelgiančios į kompleksišką „individualo“ ir „visuomenės“ sąveiką) socialinės struktūros sampratos. Skirtinos dvi pagrindinės *reliatyvistinės (santykiškos)* kryptys. Viena yra *mikrosociologinė*, tirianti mikrostruktūras, o kita – *eklektinė*, ieškanti galimybių derinti *makro* ir *mikro* modelius. Taigi iš viso skirtinos keturios pagrindinės sociologinio aiškinimo paradigmos (savo ruožtu apimančios skirtingus aiškinimo būdų principus): 1) metodologinio individualizmo, 2) metodologinio holizmo, 3) mikrosociologinė ir 4) eklektinė. Nors tai – tik idealieji tipai, tačiau jie padeda suprasti, kodėl šiomis dienomis socialinės struktūros sąvoka apibrėžiama *skirtingai*.

LITERATŪRA

Archer, Margaret S.. 1988. *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Archer, Margaret S. 1989. *Culture and Agency: the place of culture in social theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Archer, Margaret S. 1995. *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bhaskar, Roy. 1998. *The possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences* (3rd ed.). New York and London: Routledge.

Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas. 1999 [1966]. *Socialinis tikrovės konstravimas. Žinojimo sociologijos traktatas* (iš anglų kalbos vertė Aldona Radžvilienė). Vilnius: Pradai.

Blau, Peter M. (ed.) 1975. *Approaches to the*

Study of Social Structure. New York: The Free Press.

Blumer, Herbert. 1962. "Society as Symbolic Interaction" in A. M. Rose (ed.) *Human Behaviour and Social Processes: An Interactionist Approach*. London: Routledge and Kegan Paul.

Brown, Richard Harvey. 1977. *A Poetic for Sociology. Toward a Logic of Discovery for the Human Sciences*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Brown, Richard Harvey. 1987. *Society as Text. Essays on Rhetoric, Reason, and Reality*. Chicago: University of Chicago Press.

Brown, Richard Harvey. 1989. *Social Science as Civic Discourse. Essays on the Invention, Legitimation, and Uses of Social Theory*. Chicago: Chicago University Press.

Brown, Richard. 1990a. "Rhetoric, Textuality, and the Postmodern Turn in Sociological Theory", *Sociological Theory* 8: 188-197.

Brown, Richard Harvey. 1990b. "Social Science and the Poetics of the Public Truth", *Sociological Forum* 5 (1): 55-74.

Brown, Richard Harvey. 1994. "Rhetoric, textuality, and the postmodern turn in sociological theory" in Steven Seidman (ed.) *The Postmodern turn. New perspectives on social theory*. Cambridge: Cambridge University Press: 229-41.

Dahrendorf, Ralf. 1959. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Durkheim Émile. 1999. *Elementarios religinio gyvenimo formos*. (Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė ir Jonė Ramunytė.) Vilnius: Vaga.

Durkheim Émile. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės* (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė.) Vilnius: Vaga.

Elias, Norbertas. 2004. *Rūmų dvaro visuomenė. Karaliaus ir rūmų dvaro aristokratijos sociologijos tyrimai. Su įvadu: Sociologija ir istorijos mokslas* (iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus). Vilnius: Aidai.

Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan; Berkeley: University of California Press.

Giddens, Anthony. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Oxford: Polity Press.

Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience* (with a foreword by Bennett M. Berger). Boston: Northeastern University Press.

Nadel, Siegfried F. 1957. *The Theory of Social Structure*. London: Cohen and West.

Park, George. 1974. *The Idea of Social Structure*. Garden City, N. Y: Anchor Books.

Porpora, Douglas V. 1987. *The Concept of Social Structure*. New York: Greenwood Press.

Knorr-Cetina, Karen D. 1980. "The Scientist as an Analogical Reasoner: A Critique of the Metaphor-Theory of Innovation", *Communication and Cognition* 13, 2 (3): 183-208.

Kuzavinis, Kazimieras. 1996. *Lotynų-Lietuvių Kalbų Žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Locke, John. 2000. *Esė apie žmogaus intelektą* (iš anglų kalbos vertė Ramutė Rybelienė). Vilnius: Pradai.

López, José and Scott, John. 2000. *Social Structure*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

López, José. 2003. *Society and its Metaphors. Language, Social Theory and Social Structure*. New York, London: Continuum.

Maasen, Sabine (et al.). 1994. *Biology as Society, Society as Biology Metaphors*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Press.

Marcuse, Herbert. 1954 [1941]. *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory* (With a New Preface, A Note on Dialectic, by the Author). Boston: Beacon Press.)

Marksas, Karlas. 1949. "„Dėl politinės ekonomijos kritikos“ pratarmė" kn. K. Marksas, F. Engelsas. *Rinkiniai raštai. I tomas*. Vilnius: Vaizdo spaustuvė: 302-6.

Marksas, Karlas. 1957. *Kapitalas. Politinės ekonomijos kritika. I t. I knyga: Kapitalo gaminimo procesas* (vertė B. Fogelevičius). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Marksas, Karlas. 1974b. "Tezės apie Feuerbachą." Kn.: *Vokiečių ideologija* (iš vokiečių kalbos vertė A. Kanapeckas). Vilnius: Mintis.

Marksas, Karlas. 1986b. *Ekonominiai ir filosofiniai 1844 metų rankraščiai* (iš vokiečių kalbos vertė V. Balaišis) kn.: *Ankstyvieji filosofijos raštai*. Vilnius: Mintis.

Matulionis, Arvydas (red.). 2005. *Lietuvos socialinė struktūra*. Vilnius: Firidas.

Merton, Robert K. 1957. *Social Theory and Social Structure* [Revised and enlarged ed.]. Glencoe, Ill.: The Free Press.

Norkus, Zenonas. 2005. „Socialinės tvarkos problema šiuolaikinėje racionalaus pasirinkimo priėjoje ir Maxo Weberio suprantančioje sociologijoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 5–18.

Pels, Dick, Hetherington, Kevin and Vandenberghe, Frédéric. 2002. “The Status of the Object. Performances, Mediations, and Techniques”, *Theory, Culture & Society* 19 (5/6): 1–21.

Parsons, Talcott. 1968 [1937]. *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. Vol. 1–2. New York: McGraw-Hill.

Rorty, Richard. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.

Schatzki, Theodore R., Karin Knorr-Cetina and Eike von Savigny (eds.). 2001. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London & New York: Routledge.

Spencer, Herbert. 1885. *The Study of Sociology (twelfth edition)*. London: Kegan Paul, Trench, & Co.

Spencer, Herbert. 1959. „The Principles of Sociology“. Vol. I in Robert Bierstedt (ed.) *The Making of Society*. New York: Modern Library.

Spencer, Herbert. 1963. „Society is an Organism“ in Hendrik M. Ruitenbeek (ed.) *Varieties of Classic Social Theory*. New York: E. P. Dutton & Co., INC.: 124–36.

Taljūnaitė, Meilutė (red.). 1999. *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: Friskas.

Valantiejus, Algimantas. 2004. *Kritinis sociologijos diskursas. Tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Zeitlin, Irving. 2001. *Ideology and the Development of Sociological Theory*, 7th edn. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall.

ABSTRACT

THE CONCEPT OF SOCIAL STRUCTURE

Social structure has always been one of the central concepts in classical and contemporary sociological thought. The concept of social structure points to a different articulation of the macro and micro elements of social life. Its meaning has to be understood in the context of the discursive networks in which it is used. The aim of the article is to explore the concept of social

structure by making explicit the main conceptual networks from which the different uses of the concept obtain their meaning. We have organized our discussion of social structure around the four paradigms that we have identified as (1) methodological individualism, (2) methodological holism, (3) microsociological ‘theory’, (4) eclectic ‘theory’.

Gauta: 2006 09 02

Pateikta spaudai: 2006 11 29

Sociologijos katedra,

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 9/1, Vilnius

El. paštas: valantiejusa@yahoo.com